

संस्कृत-भारती

परिचयः
प्रथमः पाठः

व्याकरणम्

विशेष्य-विशेषण-भावः

चतुरः बालकः विद्यालयं गच्छति

लिंगम् - पुँलिंगम्

विभक्तिः - प्रथमा

वचनम् - एकवचनम्

विशेष्यम् - बालकः

विशेषणम् - चतुरः

चतुरा बालिका विद्यालयं गच्छति

लिंगम् - ?

विभक्तिः - ?

वचनम् - ?

विशेष्यम् - ?

विशेषणम् - ?

चतुरं मित्रं विद्यालयं गच्छति

लिंगम् - ?

विभक्तिः - ?

वचनम् - ?

विशेष्यम् - ?

विशेषणम् - ?

चतुराः बालकाः विद्यालयं गच्छन्ति

लिंगम् - ?
विभक्तिः - ?
वचनम् - ?

विशेष्यम् - ?
विशेषणम् - ?

चतुराः बालिकाः विद्यालयं गच्छन्ति

लिंगम् - ?

विभक्तिः - ?

वचनम् - ?

विशेष्यम् - ?

विशेषणम् - ?

चतुराणि मित्राणि विद्यालयं गच्छन्ति

लिंगम् – ?

विभक्तिः – ?

वचनम् – ?

विशेष्यम् - ?

विशेषणम् - ?

नियमः / लक्षणम् - यल्लिङ्गं यद्वचनं या च विभक्तिविशेष्यस्य ।
तल्लिङ्गं तद्वचनं सा विभक्तिः विशेषणस्य ॥

अर्थः - यथा विशेष्यस्य (नाम-पदस्य) लिङ्गं वचनं विभक्तिः च
तथा विशेषणस्य अपि लिङ्गं वचनं विभक्तिः च ।

पवित्रा नदी वहति । (स्त्री. प्र.वि. एक.व.)

पवित्राः नद्यः वहन्ति । (स्त्री. प्र.वि. बहु.व)

अहं पवित्रां नदीं नमामि । (स्त्री. द्वि.वि. ए.व.)

विशेषण-विशेष्य-पदानि उच्चैः पठामः

प्रातिपदिकम्	पुं	स्त्री.	नपुं.
उदा. शीतल	शीतलः चन्द्रः	शीतला कौमुदी	शीतलं हिमम्
उष्ण	सूर्यः	रोटिका	चायम्
कोमल	हस्तः	लता	पुष्पम्
कठोर	शिलाखण्डः	शिला	हृदयम्
उन्नत	पर्वतः	महिला	भवनम्
वामन	अङ्गुष्ठः	कनिष्ठिका	सस्यम्
दीर्घ	श्लोकः	कथा	वाक्यम्
हस्व	वृक्षः	लता	सस्यम्
विशाल	समुद्रः	नौका	गृहम्
लघु	कर्णः	लघ्वी नासिका	नेत्रम्
मधुर	शब्दः	भाषा	वचनम्
हरित	वृक्षः	मरीचिका	तृणम्
स्थूल	गजः	स्थूणा	पुस्तकम्
कृश	हस्तः	अङ्गुली	शरीरम्
उत्तम	पुरुषः	महिला	मित्रम्
सुन्दर	बालकः	सुन्दरी बालिका	मुखम्
शुद्ध	चमसः	स्थालिका	पात्रम्
मलिन	प्रकोष्ठ	द्रोणी	जलम्

१. भाषाभ्यासः विशेष्य-विशेषणभावः - १

1. Study the following sentences.

१. नीलः मेघः चलति । The dark cloud moves.
२. ठम्रतः नारिकेलवृक्षः अस्ति । There is a tall coconut tree.
३. सा चतुरा बालिका । She is a clever girl.
४. सुन्दरं नगरं भारते अस्ति । There is the beautiful city in India
५. कातरा^१ स्त्री वेपते^२ ।
६. सा मलिनं वस्त्रं क्षालयति ।
७. वृक्षे उच्चम् फलम् अस्ति ।
८. उदारः पुरुषः देशे विरलः ।
९. विष्वेयः छात्रः अत्र अस्ति ।
१०. अम्ब ! एषा उच्चमा शाटिका अस्ति ।

११. चतुरः बालकः सर्वदा चिन्तयति ।
१२. त्रिस्यूते समीचीना लेखनी अस्ति ।
१३. भगवद्गीतायाम् ठत्तमः विचारः अस्ति ।
१४. सुन्दरी बालिका नृत्यति ।
१५. पण्डितः शिक्षकः सम्यक् पाठयति ।
- In the above count,

१. सुन्दराः तरुणाः तत्र तिष्ठन्ति ।
२. चतुराः बालकाः नर्दीं तरन्ति४ ।
३. क्रूराः मृगाः अरण्ये विहरन्ति ।
४. वृक्षे उत्तमानि पुष्पाणि विकसन्ति ।
५. दुष्टाः चोराः आरक्षकात् विभ्यति५ ।
६. दीर्घाः लताः वायुना कम्पन्ते ।
७. उद्याने उत्तमानि सस्यानि वर्धन्ते ।
८. जीवने अनेकानि कष्टानि भवन्ति ।
९. ग्रन्थालये समीचीनौ ग्रन्थौ स्तः ।
१०. बुद्धिमत्यौ बालिके सम्यक् पठतः ।

१०. जुञ्जनसा वारा ।
११. कार्यक्रमे दक्षाः कार्यकर्तारः विराजन्ते ।
१२. अलसौ बालकौ शीघ्रं शयातेऽ ।
१३. वृक्षे उत्तमे पुष्पे स्तः ।
१४. चतुरे युवत्यौ मार्गे गच्छतः ।
१५. भोः सौचिक ! सुन्दराणि वस्त्राणि सन्ति खलु ?

२. व्यावहारिकशब्दावली

Words conveying relationship

अकारान्तशब्दः -
Words ending
in 'अ'

श्यालः - brother-in-law (wife's brother)

देवरः - brother-in-law (husband's brother)

प्रपितामहः - Paternal great grandfather

पितृव्यः - Paternal uncle (father's brother)

दौहित्रः - grand son (daughter's son)

प्रपौत्रः - great grand son (son's son's son)

भागिनेयः - nephew (sister's son)

भ्रातुव्यः - nephew (brother's son)

पितृव्या - Aunt (Paternal uncle's wife)

प्रपितामही - Paternal ^{great}grand mother

पितृभगिनी/पितृष्वसा - Aunt (father's sister)

मातृभगिनी/मातृष्वसा - Aunt (mother's sister)

दौहित्री - grand daughter(daughter's daughter)

प्रपौत्री - great grand daughter (son's son's
daughter)

ऋकारान्तशब्दः -

याता - sister-in-law (husband's brother's wife)

ननान्दा - sister-in-law (husband's sister)

विमाता - step mother

३. चादुश्लोकः (Witty Saying)

A learned man had a well-read daughter. She made a point of testing the learning of those youths who sought her hand in marriage. Once a prospective bridegroom came. His knowledge was limited to the declension of रामशब्द. Yet he thought of himself as a learned man . The girl asked him - "In which विभक्ति are the words 'विहस्य(having smiled) and विहाय(except) ?' The youth answered that they are in the Genitive (षष्ठी) and the Dative (चतुर्थी) cases respectively. Again the young lady asked him: "What is the case ending of अहम् ? The young man replied that it is in the Accusative case (द्वितीया), remembering रामम् in the Accusative case. You know that the answers given by the youth are not correct. In fact विहस्य and विहाय are not noun forms (सुबन्त) at all. They are indeclinables (ल्यबन्ताव्यये). अहम् is not in the Accusative case, but in the Nominative case. The daughter of the learned man could immediately make out that the young man's knowledge was limited to only रामशब्द. She said to her father-

यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च ।
यस्याहं च द्वितीया स्यात् द्वितीया स्यामहं कथम् ॥

How can I become a second (द्वितीया) to him ie., a wife to him ? He who declares that विहस्य and विहाय are in the Genitive and Dative cases and अहम् is in the Accusative case.

४. समस्या - RIDDLE

Some sentences are inconsistent when viewed superficially. But when another related sentence is put along side it in context, the meaning of the former becomes clear. Slokas that contain such statements, are called 'Samasyas'. Here is a samasya-

'वर्षस्यैकं दिनं गौरी पतिवक्त्रं न पश्यति'

Parvati does not see her husband Ishwara's face one day in a year. The solution for this Samasya is simple.

12

'भाद्रशुक्लचतुर्थ्या तु चन्द्रदर्शनशङ्कया'

There is a belief that if one sees the moon on the day of *Chaturthi* of *Bhadrapada Śukla Pakṣa* he will get the blame of stealing something. Because of the fear of seeing the moon on Iswara's head Gowri does not see his face on that particular day.

५. सुभाषितम्

आशाया ये दासस्ते दासास्सर्वलोकस्य ।

आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥१॥

पदविभागः - आशायाः, ये, दासाः, ते, दासाः, सर्वलोकस्य, आशा, येषाम्, दासी, तेषाम्, दासायते, लोकः ॥

प्रतिपदार्थः - ते - Those, ये - who, दासाः - are slaves, आशायाः - of desire, दासाः - are slaves, सर्वलोकस्य - of the entire world. लोकः - The world itself, दासायते - acts like a slave, तेषाम् - of those (i.e., to those) येषाम् - to whom, आशा - desire, दासी - is a slave.

तात्पर्यम् - Those who are the slaves of 'desire' are slaves of the entire world. But those who have no desire, have the whole world under their control.

साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि साधवः ।
तीर्थं फलति कालेन सद्यः साधुसमागमः ॥२॥

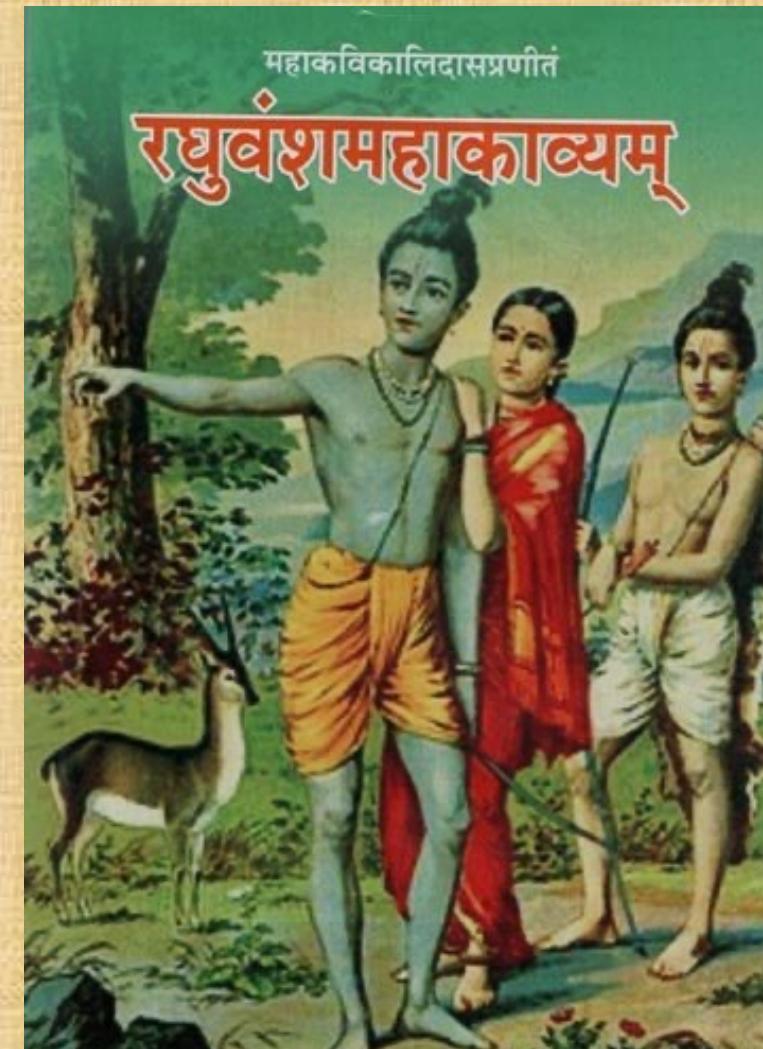
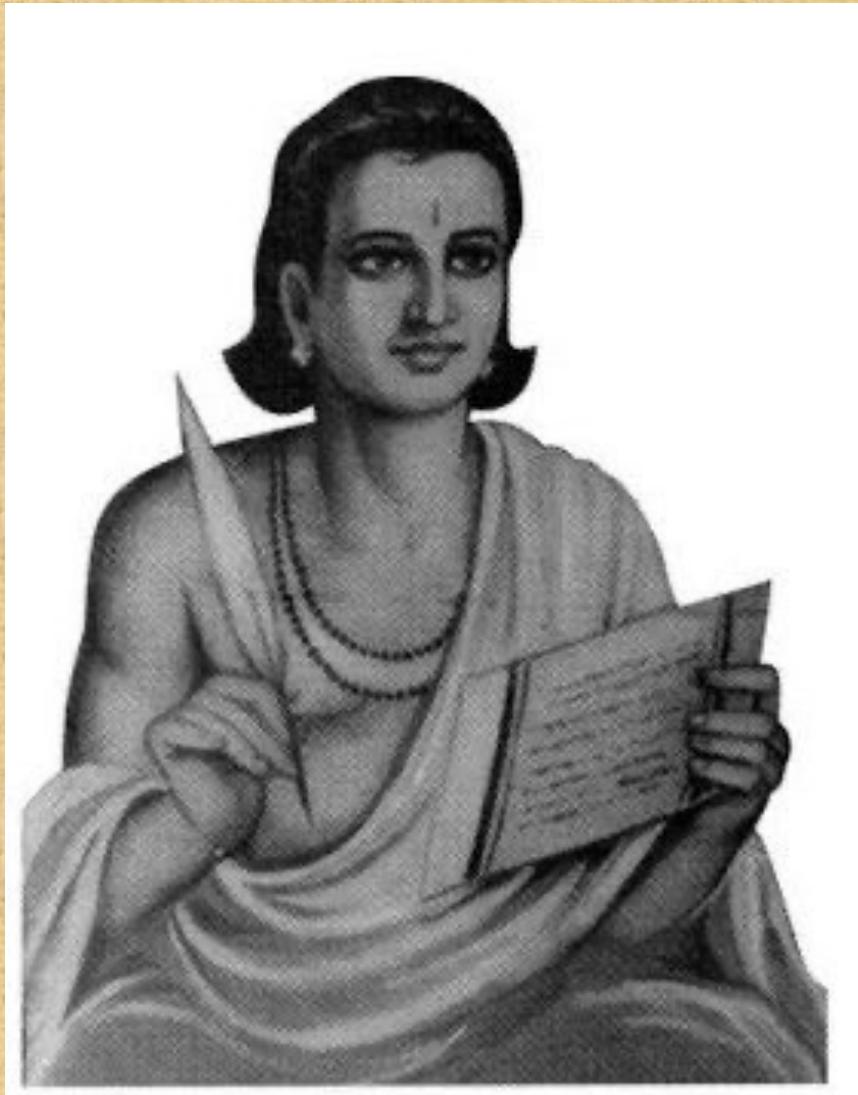
पदविभागः - साधूनाम्, दर्शनम्, पुण्यम्, तीर्थभूताः, हि, साधवः, तीर्थम्, फलति, कालेन, सद्यः, साधुसमागमः ।

प्रतिपदार्थः - दर्शनम् - The sight (Seeing), साधूनाम् - of noble men, पुण्यम् - brings merit. (Because) साधवः - noble men, तीर्थभूताः हि - are indeed like holy places. (However,) तीर्थम् - (a visit to) a holy place, फलति - bears fruit, कालेन - after a lapse of time, साधुसमागमः - meeting with noblemen, फलति - yields results, सद्यः - instantly.

तात्पर्यम् - People go on a pilgrimage for it is considered holy.

Meeting pious men is as meritorious as visiting pilgrim centres. Perhaps even more. Because the fruit of visiting holy places is got after a long time - may be in the next birth also. But the very sight of pious men cleanses men of all sins and brings merit at once.

काट्यकथा

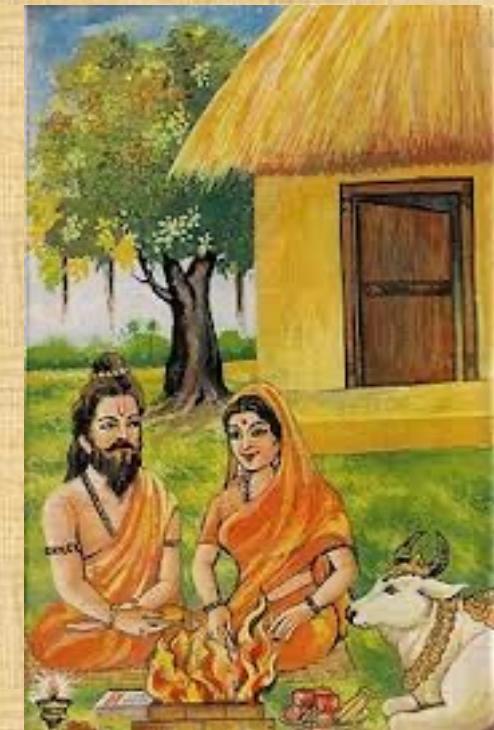
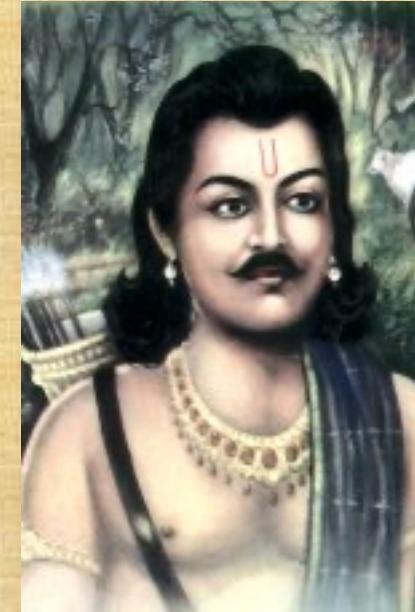

७. काव्यकथा

You were introduced to the पञ्चमहाकाव्यs in the previous course. *Raghuvamśa* is one of them. Its author is the great poet Kālidasa. It consists of 19 cantos (सर्गः). The story of *Raghuvamśa Mahākāvya* is given in lucid Samskrit in this and the succeeding lessons in simple prose. There are a few questions after the story. Read the story carefully and answer them.

॥ दिलीपस्य शापवृत्तान्तः ॥

दिलीपः सूर्यवंशस्य नृपः । तस्य सुतः रघुः । रघुराजः प्रसिद्धः । अतः
अयं वंशः ‘रघुवंशः’ इति ख्यातः । रघुवंशे वैवस्वतमनुः प्रथमः पुरुषः ।
दिलीपः प्रजावत्सलः आसीत् । सुदक्षिणा तस्य पली । दिलीपः बहुकालं
पुत्ररहितः आसीत् । अतः सः चिन्ताक्रान्तः अभवत् । वसिष्ठः दिलीपस्य
आचार्यः । दिलीपः वसिष्ठं द्रष्टुं सङ्कल्पितवान् । अतः सः सचिवेषु

वसिष्ठाश्रमं गतवान् । तत्र नृपः
राज्यभारं निक्षिप्तवान् । सुदक्षिणासहितः वसिष्ठाश्रमं गतवान् । तत्र नृपः
वसिष्ठाय स्वचिन्तां निवेदितवान् । 'कुतः मम सन्ततिः नास्ति ?' इति प्रश्नं
कृतवान् ।

वसिष्ठः कारणम् अचिन्तयत् । आचार्यः अकथयत् - 'नृप ! त्वं
कदाचित् स्वर्गं गतवान् । तत्र त्वं देवेन्द्रं सेवितवान् । ततः त्वं प्रत्यागतवान् ।
तदा मार्गमध्ये कामधेनुः आसीत् । सा कल्पवृक्षस्य छायायाम् आसीत् । त्वं
कामधेनुं न दृष्टवान् । न च नमस्कृतवान् । कामधेनुः कुपिता अभवत् । शापं
दत्तवती । अतः तव सन्ततिः नास्ति । तस्याः सन्ततिं पूजय । तदा तव सन्तानः
भविष्यति' इति ।

— २ — । कठो ?' उत्ति ।

भावस्थात् इति ।

दिलीपः पृष्ठवान् - 'शापवाक्यं मया न श्रुतम् । कुतः ?' इति ।

आचार्यः अकथयत् - 'गङ्गाप्रवाहः आसीत् । अतः तत् न श्रुतम्' इति ।

नूपः अपृच्छत् - 'इदार्दीर्घं किं करोमि ?' इति ।

वसिष्ठः अवदत् - 'आश्रमे नन्दिनी अस्ति । सा कामधेनोः पुत्री । तां
पूजय । वन्यजीवनम् आचर । अनुग्रहः भविष्यति' इति ।

नूपः अङ्गीकृतवान् । सः पर्णशालायां वासम् अकरोत् । सुदक्षिणा अपि
तत्रैव स्थिता । नूपः राजवैभवम् अत्यजत् । कुशानां शयने सुप्तः ।
प्रातःकाले धेनुं सुदक्षिणासहितः पूजितवान् । नन्दिनी वनम् अगच्छत् । नूपः
ताम् अनुगतवान् । जागरुकः धेनुम् एकविंशतिदिनानि सेवितवान् ॥

days.

एतेषाम् ठचरं लिखत ।

१. सूर्यवंशः 'रघुवंशः' इति कुतः प्रसिद्धः ?

२. दिलीपस्य आचार्यः कः ?

३. नृपः स्वर्गे कं सेवितवान् ?

४. नन्दिनी का ?

५. दिलीपः कति दिनानि नन्दिनीं सेवितवान् ? (

सन्धि:

नियमान् अनुसृत्य वर्णानां संहिताः
(letters joined by rules योजननियमाः)

पूर्वपदम् + परपदम् = संहितपदम्
(First word + Second word = Joined word)

पूर्वपदस्य अन्तिमाक्षरम् + परपदस्य आद्यक्षरम्

पूर्वपदस्य अनितमाक्षरम् + परपदस्य आद्यक्षरम्

- नृतन-अक्षरम् भवति
(New letter)
- परिवर्तनं
(Change)
- लोपः भवति
(Disappearance)

सन्धिभेदः

- स्वर-सन्धिः - अच् सन्धिः (Combination of Vowels)
  - विद्या + आलयः = विद्यालयः
- व्यञ्जन-सन्धिः - हल् सन्धि (Combination of Consonants)
  - जगत् + जननी = जगज्जननी
- विसर्ग-सन्धिः (Visarga Sandhi)
  - निः + तार = निस्तार

स्वर-सन्धिभेदः

सर्वांदीर्घ-सन्धिः

गुण-सन्धिः

वृद्धि-सन्धिः

यण्-सन्धिः

यान्तवान्तादेश-सन्धिः

पूर्वरूप-सन्धिः

पररूप-सन्धिः

अन्वयः

- सुन्दरः बालकः विद्यालयं गच्छति
- गच्छति सुन्दरः बालकः विद्यालयम्
- बालकः विद्यालयं गच्छति सुन्दरः
- सुन्दरः विद्यालयं बालकः गच्छति

अन्वयः

सुन्दरः बालकः विद्यालयं गच्छति

• क्रिया	- गच्छति	(लट् लकार)
• कः गच्छति ?	- बालकः	(कर्तृ-पदम्)
• कीदृश बालकः ?	- सुन्दरः बालकः (विशेषणम्)	
• कुत्र गच्छति	- विद्यालयम्	(कर्म-पदम्)

अन्वयः

1.	पदविभागः	पदानां विभागः विभक्तिः, वचनम् , पुरुषः
		दिलीपस्याचार्यः = दिलीपस्य, आचार्यः कति दिनानि सन्ति = कति, दिनानि, सन्ति
2.	अन्वयः	गद्यरूपम्
3.	प्रतिपदार्थः	शब्दानाम् अर्थः
4.	तात्पर्यम्	भावः

अन्वयः - 1

कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।

आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥

कविताशाखाम् आरुह्य राम राम इति मधुरं मधुराक्षरं कूजन्तं
वाल्मीकिकोकिलम् (अहं) वन्दे ।

अन्वयः - १

कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥

"Vālmīki is the cuckoo. Perched on the branch of poetry the cuckoo is melodiously cooing the name 'Rāma', 'Rāma'. 'Rāmanāma' itself is very sweet. I bow to that cuckoo in the form of Vālmīki".

अन्वयः - 2

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ॥

पदविभागः

इक्ष्वाकुवंशप्रभवः, रामः, नाम, जनैः, श्रुतः,
नियतात्मा, महावीर्यः, द्युतिमान्, धृतिमान्, वशी ।

अन्वयः - 2

अन्वयः

नियतात्मा महावीर्यः द्युतिमान् धृतिमान्
वशी इक्ष्वाकुवंशप्रभवः रामः नामे जनैः श्रुतः

:

प्रतिपदार्थः

1. नियतात्मा	मनोनिग्रहवान्	5. इक्ष्वाकुवंशप्रभवः	इक्ष्वाकुकुले-जातः
2. महावीर्यः	महाशूरः	6. रामः नाम	श्रीरामः इति
3. द्युतिमान्	तेजोमयः	7. जनैः	मानवैः
4. धृतिमान्	धीरः	8. श्रुतः	प्रसिद्धः जातः
5. वशी	जितेन्द्रियः		

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जैः श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ॥

पदविभागः इक्ष्वाकुवंशप्रभवः, रामः, नाम, जैः, श्रुतः, नियतात्मा, महावीर्यः, द्युतिमान्, धृतिमान्, वशी ।

अन्वयः - नियतात्मा, महावीर्यः, द्युतिमान्, धृतिमान्, वशी, इक्ष्वाकुवंशप्रभवः, रामः, नाम, जैः श्रुतः (आसीत् ।) (The verb 'आसीत्' is not found in the sloka. But it has been supplied to complete the sense. Supplying a word that is not found in the sloka, to complete the sentence, is known as 'अध्याहार' in Samskrit.)

प्रतिपदार्थः - रामः नाम = One by name Rāma, नियतात्मा = (who) had his mind restrained, महावीर्यः = who had great prowess, द्युतिमान् = who was radiant, धृतिमान् = who was courageous, वशी = who had controlled his senses, इक्ष्वाकुवंशप्रभवः = (and) who was born in the dynasty of Ikṣvaku श्रुतः (आसीत्) = was well known, जैः = among the people.

तात्पर्यम् - In the past there was one Rāma of the dynasty of Ikṣvaku. He was renowned among the people. He had extraordinary prowess, was radiant, courageous and had his senses under control.

नियतात्मा^{२)} महावीर्यः द्युतिमान् द्युतिमान् वशी
इक्ष्वाकुवंशं प्रभवः रामः नाम जनेः श्रुतः

नियतात्मा - मनोनिहृष्टवान् / आत्मसंयमः
महावीर्यः - परमवीर्यः / शार्वः यूरः
द्युतिमान् - कान्तिमान् / मैजोमयः
द्युतिमान् - धीरः / शूरः
वशी - जितनिद्रियः

इक्ष्वाकुवंशं प्रभवः - इक्ष्वाकुकुले जातः
रामः नाम - रामः नाम इति
जनेः - मानवः
श्रुतः - ज्ञातः / प्रसिद्धिं प्राप्तः

रूपः नाम मनोनिहृष्टवान् यूरः तैजोमयः धीरः
जितनिद्रियः इक्ष्वाकुकुले जातः मानवः ज्ञातः

पुरा इक्ष्वाकुकुले रामः नाम प्रभुः ज्ञातः । तस्य
बहूवः कल्याणगुणाः अश्ववन् । पितुः वचनात् रामः
अरेण जातवान् । अतः तस्य मनोनिहृष्टः नामः
वालि रावण राक्षसान् च मारितवान् । अनेत तस्य
शार्वः ज्ञातः । रामेः तैजोमयः । सः तस्य
जितनिद्रियाणि जितवान् । अतः जितनिद्रियः । आदिकवि
वालभाकि मुनि; अर्णकाता विशेषपदानां प्रचौरां कुल
तस्य कल्याणगुणान् निर्जितवान्

अ॒ऽप॑र्युष्मा॒ः

Date: ___/___/___

L-II
क्रिया - शुतः (ज्ञातः प्रयमाः)। आसीन् (अद्याहार)

प्रथमा - विष्टात्मा, महावीरः, द्युनिभान्, द्युनिमान्
वर्णी, दद्वाकुवर्णोपभवः रामः नाम

द्युनिया - जनः

कल्प - जनः
कर्म - रामः

शतृ-प्रत्ययः कार्यद्वयम्

बालकः पठन् दूरदर्शनं पश्यति

शिशुः पिबन् कथां श्रुणोति

शतृ-प्रत्ययः

महिला नमन्ती श्लोकं वदति

बालिका गच्छन्ती गीतं शृणोति

शत्रृ-प्रत्ययः

धातुः	पु	स्त्री	न
पठ्	पठन्	पठन्ती	पठत्
गम्	गच्छन्	गच्छन्ती	गच्छत्
नम्	नमन्	नमन्ती	नमत्
पा	पिबन्	पिबन्ती	पिबत्

शतृ-प्रत्ययः

		एक	द्वि	बहु
पठ्धातुः	पु	पठन्	पठन्तौ	पठन्तः
	स्त्री	पठन्ती	पठन्त्यौ	पठन्त्यः
	न	पठत्	पठन्ती	पठन्ति

पठ्धातुः	लकार	वाक्य
पठति	लट्	बालकः पाठं पठति ।
पठिष्यति	लृट्	॑वः बालिका पाठं पठिष्यति ।
पठितवान्	क्तवतु (पु)	रामः भगवद्गीतां पठितवान् ।
पठितवती	क्तवतु (स्त्री)	सीता भगवद्गीतां पठितवती ।
पठित्वा	क्त्वा	बालकः पाठं पठित्वा क्रीडति ।
प्रपठ्य	ल्यप्	बालकः पाठं प्रपठ्य क्रीडति ।
पठितुम्	तुमुन्	छात्रः पठितुं विद्यालयम् गच्छति ।
पठन्	शतृ (पु)	बालकः पठन् दूरदर्शनं पश्यति
पठन्ती	शतृ (स्त्री)	बालिका पठन्ती दूरदर्शनं पश्यति

PAIRS

सङ्ग्राह्यविषयः

प्रसिद्ध
युगलानि

रात्रि: - दिवा

स्वर्गः - नरकः

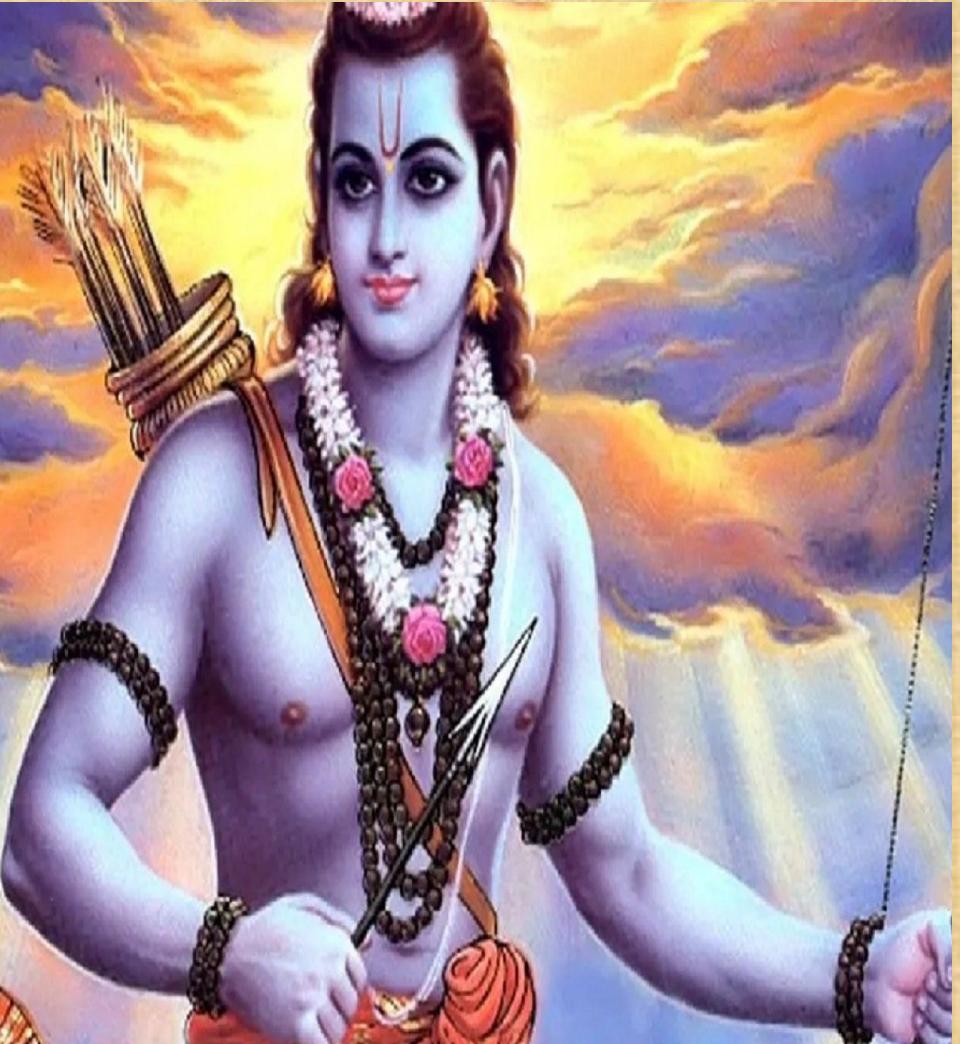
पुण्यम् - पापम्

સુખમ् - દુઃખમ्

धर्मः - अधर्मः

प्रकृतिः - पुरुषः

जानम् - अजानम्

TRIO!

सट्टगाहयविषया:

प्रसिद्ध त्रयम्

लोकत्रयम्

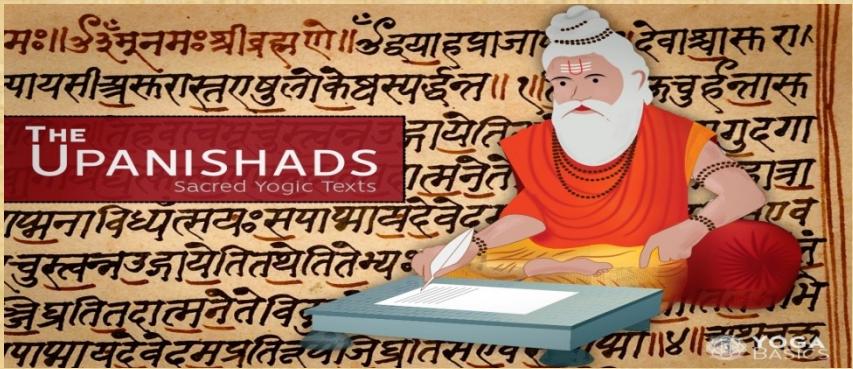

स्वर्गः

मृत्युः

पातालः

प्रस्थानत्रयम्

उपनिषद्

ब्रह्मसूत्राणि

भगवद्गीता

त्रिवेणी

गङ्गा

यमुना

सरस्वती

त्रिवर्गपूरुषार्थः

ATMADHARMA

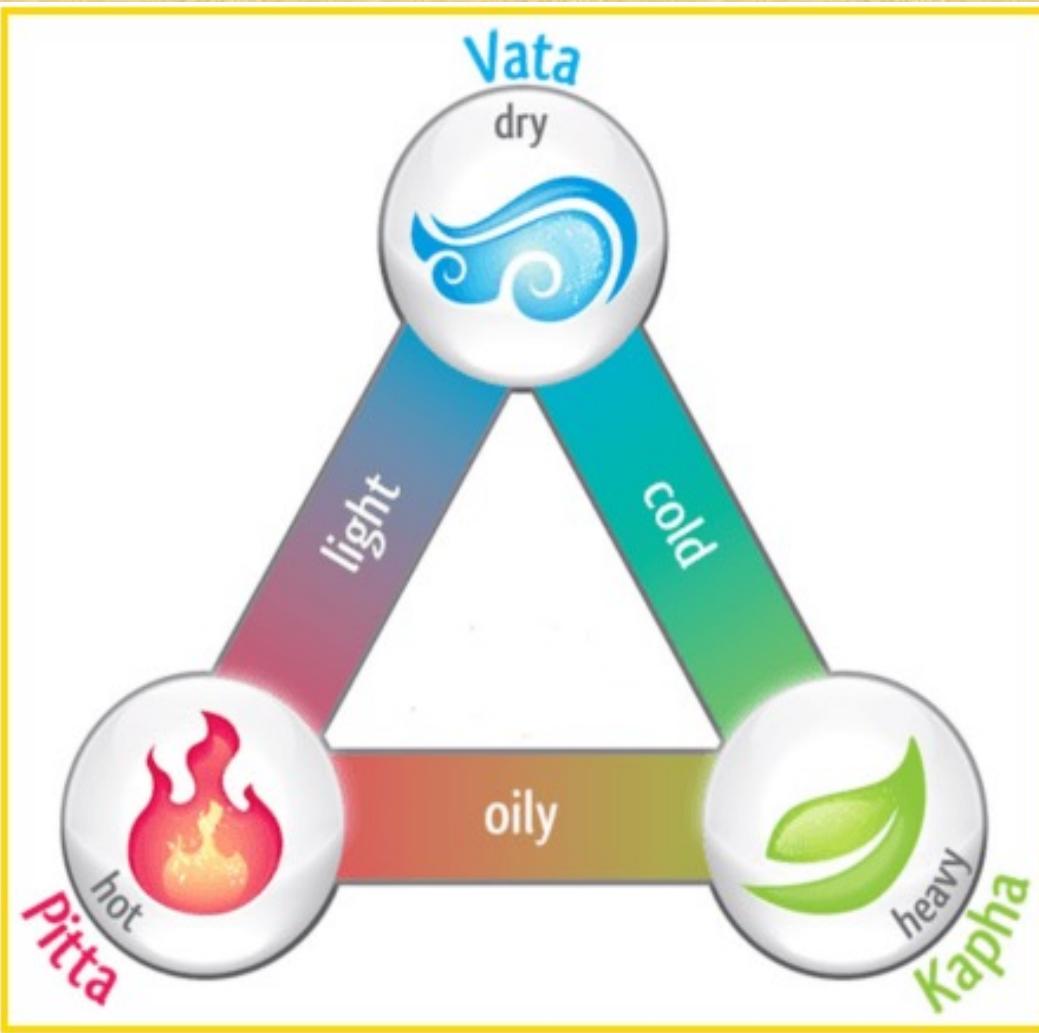
ARTHA (Wealth) <p>Pursuit of material wealth, which brings material comforts to a person but not to be attached to the possession or attainment of wealth. It can be either transcended or sought with detachment, and with awareness. Then the pursuit of wealth is not different from the pursuit of the Divine.</p>	KAMA (Desire) <p>The aesthetic longings of the human personality. In other words, it is fulfilling one's desires, which are in various forms. As one becomes aware of their desires and goes about fulfilling them in awareness and without judgement, one soon reaches the stage of being able to sublimate them.</p>	DHARMA (Righteousness) <p>An ultimate law that keeps the universe in balance, keeps the body, the mind, your reasoning, society and everything in a state of perfect integration so that you feel that you are existing as a total individual and do not feel that you are a mix-up of several parts heaped together in a confused manner.</p>
---	---	---

धर्मः

अर्थः

कामः

दोषत्रयम्

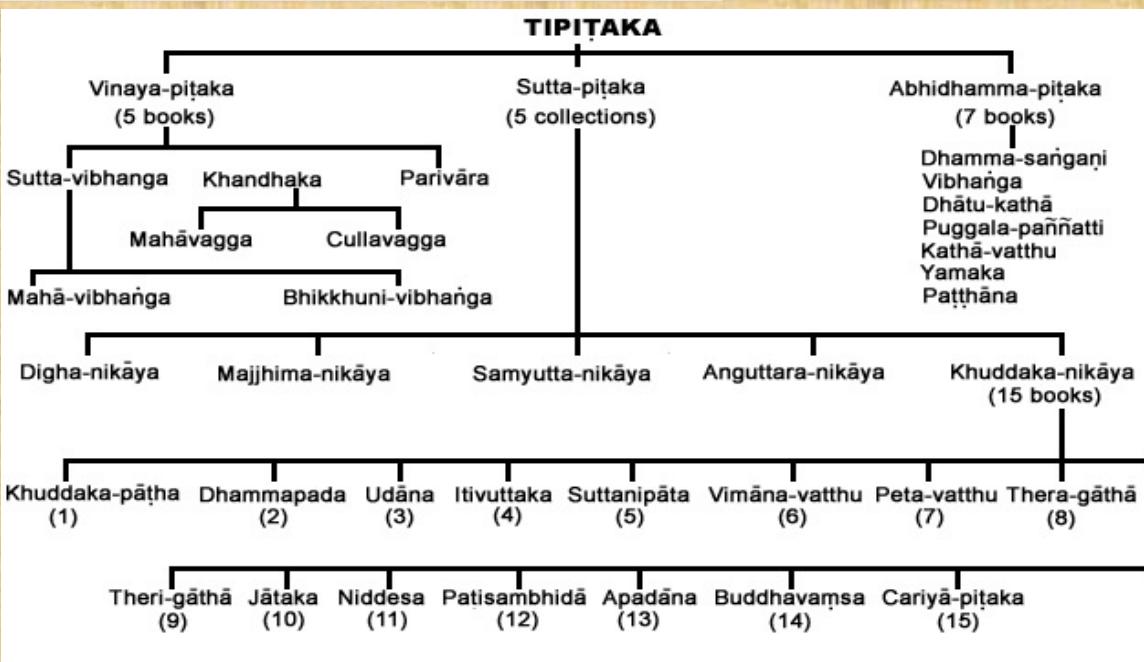

वातः

पित्तम्

कफः

त्रिपिटकानि

सूत्रपिटकम्

विनयपिटकम्

अभिधर्मपिटकम्

त्रिमूर्तयः

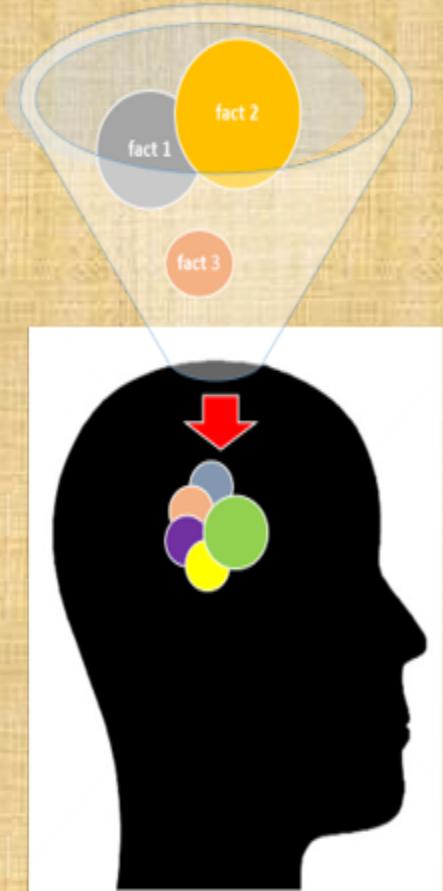

ब्रह्मा

विष्णुः

महेश्वरः

रत्नत्रयम्

सम्यक्
ज्ञानम्

सम्यक्
चारित्र्यम्

सम्यग्दर्शनम्

शक्तित्रयम्

ज्ञानशक्तिः

इच्छाशक्तिः

क्रियाशक्तिः

१लोकः

Tradition

To be recited while taking पञ्चगव्यम्

यत् त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मामके ।

प्राशनं पञ्चगव्यस्य दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥

Taking पञ्चगव्यम् is going to burn the sin accumulated in the skin and bones in my body, just like fire burning fuel.